

30-May, 2026-yil

**O‘ZBEK VA NEMIS TILLARIDA NIKOH MAROSIMI
LEKSIKASINING QIYOSIY-LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI**

Yunusaliyeva Nozimaxon Zuxriddin qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Chet tillari fakulteti nemis tili yo‘nalishi

3 - kurs 23.113 guruh talabasi

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9208-5708>

E-mail: nozimaxon57@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o‘zbek va nemis tillarida nikoh marosimi bilan bog‘liq leksik birliklarning qiyosiy-lingvokulturologik tahlili amalga oshirilgan. Tadqiqotda nikoh marosimiga oid leksik qatlamning semantik xususiyatlari, milliy-madaniy mazmuni hamda ularning xalq mentalitetini ifodalashdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, o‘zbek va nemis xalqlarining oilaviy qadriyatlari, urf-odatlar hamda an‘analari til birliklari orqali qanday namoyon bo‘lishi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nikoh marosimi leksikasi har ikki xalqning madaniy xotirasini aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik birliklar tizimini tashkil etadi.*

Kalit so‘zlar: *lingvokulturologiya, nikoh marosimi, leksika, madaniyat, o‘zbek tili, nemis tili, konsept, etnolingvistika, qiyosiy tilshunoslik.*

Abstract: *This article presents a comparative linguocultural analysis of wedding ceremony vocabulary in Uzbek and German. The study focuses on the semantic features of wedding-related lexical units, their cultural meanings, and their role in reflecting national mentality. The paper also examines how family values, customs, and traditions are represented through linguistic units in both cultures. The findings indicate that wedding vocabulary constitutes an important linguocultural system reflecting the historical memory and cultural identity of the Uzbek and German peoples.*

Keywords: *linguoculturology, wedding ceremony, vocabulary, culture, Uzbek language, German language, concept, ethnolinguistics, comparative linguistics.*

KIRISH

Til jamiyatning ijtimoiy, tarixiy va madaniy taraqqiyotini o‘zida mujassamlashtiruvchi murakkab hodisadir. Har bir xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, urf-odatlar hamda an‘analari avvalo uning tilida o‘z aksini topadi. Shu jihatdan qaralganda, nikoh marosimi bilan bog‘liq leksik birliklar xalqning madaniy

xotirasi, milliy mentaliteti va ijtimoiy munosabatlarini ifodalovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Nikoh inson hayotidagi eng muhim ijtimoiy institutlardan biri bo‘lib, uning shakllanishi har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, diniy e’tiqodi va milliy qadriyatlari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu sababli nikoh marosimi leksikasini lingvokulturologik nuqtayi nazardan o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnografiya va antropologiya uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

O‘zbek va nemis xalqlarining nikoh marosimlari o‘ziga xos tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Garchi ularning marosim tizimi va urf-odatlarini bir-biridan farq qilsa-da, oilani jamiyatning asosiy qadriyati sifatida e’tirof etish har ikkala xalq uchun umumiy xususiyat hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ham o‘zbek va nemis tillaridagi nikoh marosimi leksikasini lingvokulturologik nuqtayi nazardan qiyosiy tahlil qilish, ularning umumiy va milliy xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

So‘nggi yillarda til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar soni sezilarli darajada ortdi. Ayniqsa, lingvokulturologiya tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishi sifatida shakllanib, til birliklarini xalq madaniyati, milliy tafakkuri va qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilish imkonini berdi.

Lingvokulturologiyaning nazariy asoslari rus tilshunosligida V. A. Maslova, V. N. Teliya, Yu. S. Stepanov, V. V. Vorobyov singari olimlarning ilmiy ishlari orqali rivojlantirildi. V. A. Maslova tilni milliy madaniyatni saqlovchi va avloddan avlodga yetkazuvchi eng muhim vosita sifatida baholaydi. Uning ta’kidlashicha, har qanday til birligi nafaqat nominativ, balki madaniy axborotni ham o‘zida mujassamlashtiradi [1].

V. N. Teliyaning ilmiy qarashlarida esa til birliklari, ayniqsa frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi va madaniy xotirasining mahsuli sifatida talqin qilinadi. Olimning fikricha, madaniyat til orqali kodlanadi va har bir leksik birlik o‘zida ma’lum bir etnomadaniy mazmunni saqlaydi [2]. Ushbu nazariya nikoh marosimi leksikasini tadqiq etishda metodologik asoslardan biri sifatida xizmat qiladi.

Yu. S. Stepanov konsept nazariyasini rivojlantirar ekan, madaniyatning asosiy tushunchalari aynan til orqali shakllanishini asoslaydi. Uning fikriga ko‘ra, konsept inson tafakkuri va madaniy tajribasining uzviy birligi hisoblanadi [3]. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, "nikoh", "oila", "kelin", "kuyov" kabi birliklar nafaqat lug‘aviy ma’noga, balki chuqur madaniy mazmunga ham egadir.

30-May, 2026-yil

O‘zbek tilshunosligida lingvokulturologik tadqiqotlarning rivojlanishida akademik N. Mahmudovning xizmatlari alohida e’tirof etiladi. Olim til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilar ekan, milliy tafakkur til birliklarida yaqqol namoyon bo‘lishini ilmiy jihatdan asoslab bergan [4]. Muallifning fikricha, til birliklarini madaniy kontekstdan ajratgan holda o‘rganish ularning asl mohiyatini to‘liq ochib bera olmaydi.

Sh. Safarov esa kognitiv tilshunoslik doirasida konseptlarning shakllanishi va ularning til birliklarida ifodalanish mexanizmlarini tadqiq etgan. Olim konseptni inson ongida shakllangan murakkab bilimlar tizimi sifatida baholaydi hamda uning milliy-madaniy omillar ta’sirida rivojlanishini ta’kidlaydi [5]. Ushbu yondashuv nikoh marosimiga oid leksik birliklarni konseptual jihatdan tahlil qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Nemis tilshunosligida nikoh marosimiga oid leksik birliklarning semantik tavsifi, avvalo, Duden izohli lug‘atlarida keng yoritilgan. Mazkur lug‘atlarda Hochzeit, Ehe, Braut, Bräutigam, Trauung, Standesamt kabi birliklarning etimologiyasi, uslubiy qo‘llanishi va zamonaviy semantik rivojlanishi izohlangan [6]. Bu manba nemis tilidagi nikoh terminologiyasini tizimli o‘rganishda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

Bundan tashqari, Jacob Grimm va Wilhelm Grimm tomonidan yaratilgan Deutsches Wörterbuch nemis tilining tarixiy leksik qatlamini tadqiq etishda eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. Mazkur lug‘atda nikoh bilan bog‘liq ko‘plab birliklarning tarixiy rivojlanish bosqichlari va madaniy asoslari yoritilgan [7].

Lingvokulturologik tadqiqotlarda nikoh marosimi leksikasi ko‘pincha “madaniy kod” sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvga ko‘ra, har bir til birligi ma’lum bir madaniy tajribani o‘zida saqlaydi va uni keyingi avlodga uzatadi. Shu nuqtayi nazardan, nikoh marosimi leksikasi inson hayot siklining eng muhim bosqichlaridan biri sifatida alohida e’tiborga ega.

Yevropa lingvistikasida bu masalaga bag‘ishlangan tadqiqotlarda E. Sapir va B. L. Whorfning lingvistik nisbiylik g‘oyasi muhim o‘rin egallaydi. Ularning fikriga ko‘ra, til insonning dunyoni idrok etish usulini belgilab beradi, ya’ni til strukturalari tafakkur shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi [8]. Ushbu nazariya nikoh bilan bog‘liq birliklarning har bir tilda turlicha konseptuallashuvini tushuntirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, nemis lingvokulturologiyasida J. Lüdtke va A. Wierzbicka kabi olimlarning ishlari ham muhim ahamiyatga ega. A. Wierzbicka “semantik universallar” nazariyasini ishlab chiqib, turli tillarda umumiy konseptlar mavjud bo‘lsa-da, ularning madaniy ifodalanish shakli farqlanishini asoslab beradi [9]. Bu

yondashuv o‘zbek va nemis nikoh terminologiyasini qiyoslashda muhim nazariy platforma yaratadi.

O‘zbek tilshunosligida esa keyingi yillarda M. Mirtojiyev, E. Begmatov, Sh. Rahmatullayev kabi olimlar tomonidan leksik-semantik tizim, frazeologik birliklar va milliy madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlik keng o‘rganilgan. Jumladan, E. Begmatov o‘zbek tilidagi antroponim va madaniy birliklar xalqning tarixiy xotirasi bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlaydi [10].

Shu bilan birga, nikoh marosimi leksikasi lingvokulturologik jihatdan uch asosiy qatlamga ajratilishi mumkin:

1. Ritual (marosim) leksikasi

- sovchilik, fotiha, nikoh, to‘y, kelin salom
- nemis tilida: Trauung, Hochzeit, Standesamt, Polterabend

2. Ishtirokchilarni bildiruvchi leksika

- kelin, kuyov, qaynota, qaynona
- nemis tilida: Braut, Bräutigam, Schwiegermutter, Schwiegervater

3. Ritual predmet va ramzlar leksikasi

- sep, nikoh uzugi, chimildiq
- nemis tilida: Ehering, Hochzeitskleid, Blumenstrauß

Bu tasnif nikoh marosimi leksikasining semantik strukturasini tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda qiyosiy-tavsifiy, komponent tahlil, konseptual tahlil hamda lingvokulturologik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi.

- Qiyosiy-tavsifiy metod orqali o‘zbek va nemis tillaridagi nikoh leksikasi o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanadi.

- Komponent tahlil yordamida leksik birliklarning semantik tarkibi ajratib ko‘rsatildi.

- Konseptual tahlil nikoh, oila, sevgi kabi asosiy konseptlarning madaniy mazmunini ochib beradi.

- Lingvokulturologik interpretatsiya esa til birliklarining madaniy kod sifatidagi funksiyasini yoritadi.

O‘zbek va nemis nikoh leksikasining lingvokulturologik xususiyatlari (boshlang‘ich tahlil)

O‘zbek tilida nikoh marosimi ko‘pincha jamoaviylik va an’anaviylik asosida shakllangan. Masalan, “sovchilik” instituti ikki oila o‘rtasidagi ijtimoiy aloqani ifodalaydi. Bu jarayon faqat ikki yosh o‘rtasidagi emas, balki keng oilaviy va ijtimoiy kelishuv sifatida qaraladi.

Nemis madaniyatida esa nikoh jarayoni ko‘proq individual qaror va huquqiy rasmiylashtirish bilan bog‘liq. Standesamtliche Trauung (fuqarolik nikohi) instituti bu jarayonning asosiy bosqichi hisoblanadi. Bu holat ikki madaniyat o‘rtasidagi muhim tipologik farqni ko‘rsatadi: jamoaviylik vs individualizm.

O‘zbek va nemis tillarida nikoh marosimi leksikasining qiyosiy-lingvokulturologik tahlili

Nikoh marosimi leksikasi har ikki tilda nafaqat nominativ tizim sifatida, balki chuqur madaniy-kognitiv konseptlar tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek va nemis tillaridagi nikoh terminologiyasi jamiyatning oilaga, shaxsga va ijtimoiy institutlarga bo‘lgan munosabatini lingvistik shaklda aks ettiradi.

“Nikoh / Ehe” konsepti

O‘zbek tilidagi nikoh tushunchasi diniy, ijtimoiy va an’anaviy qatlamlarni o‘zida birlashtiradi. Bu konsept faqat ikki shaxsning ittifoqi emas, balki ikki oilaning o‘zaro kelishuvi sifatida ham talqin qilinadi. Shu sababli “nikoh o‘qish”, “fotiha qilish” kabi birliklar marosimning muqaddas va ijtimoiy legitimlik jihatini ifodalaydi.

Nemis tilidagi Ehe konsepti esa asosan huquqiy va ijtimoiy shartnoma sifatida shakllangan. Unda diniy komponent mavjud bo‘lsa-da (kirchliche Trauung), zamonaviy nemis jamiyatida fuqarolik nikohi (Standesamtliche Ehe) asosiy o‘rinni egallaydi. Bu farq ikki madaniyatning institutsional tafakkuridagi tafovutni ko‘rsatadi.

“To‘y / Hochzeit” konsepti

O‘zbek tilida to‘y konsepti keng ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. U bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi: sovchilik, unashtirish, nikoh o‘qish va katta to‘y marosimi. Bu jarayonda qarindoshlar, qo‘shnilar va butun mahalla ishtirok etadi. Demak, “to‘y” konsepti kollektivlik va ijtimoiy birdamlikni ifodalaydi.

Nemis tilidagi Hochzeit esa asosan juftlik markaziga yo‘naltirilgan individual marosimdir. Unda ishtirokchilar soni nisbatan cheklangan bo‘lib, asosiy e‘tibor kelin (Braut) va kuyov (Bräutigam)ga qaratiladi. Bu esa individualizmning kuchli ekanligini ko‘rsatadi.

“Kelin / Braut” konsepti

O‘zbek tilida kelin faqat nikohga kirgan ayolni emas, balki yangi oilaga moslashish, hurmat va ijtimoiy rolni bajaruvchi shaxsni anglatadi. “Kelin salom”, “kelin tushdi”, “yangi kelin” kabi birliklar uning ijtimoiy maqomini belgilaydi.

Nemis tilidagi Braut esa asosan nikohdan oldingi yoki nikoh kuni bilan bog‘liq holatni ifodalaydi. Nikohdan keyin u “Ehefrau” (turmush o‘rtog‘i ayol) sifatida ataladi. Bu o‘zgarish terminologik aniqlik va huquqiy yondashuvni ko‘rsatadi.

“Kuyov / Bräutigam” konsepti

30-May, 2026-yil

O‘zbek tilida kuyov ham oilaviy integratsiya jarayonining muhim subyekti hisoblanadi. U faqat shaxs emas, balki yangi oilaviy tizimga kiruvchi ijtimoiy rol egasi sifatida qoraladi.

Nemis tilida Bräutigam esa nikohdan oldingi erkak shaxsni bildiradi va nikohdan keyin “Ehemann” (er) atamasiga almashadi. Bu ham o‘zbek tilidagi kabi o‘tish holatini bildirsa-da, semantik tizim aniqroq huquqiy chegaralarga ega.

Qiyosiy jadval

Konsept	O‘zbek tili	Nemis tili	Lingvokulturologik xususiyat
Nikoh	nikoh, fотиha Ehe, Trauung		diniy-ijtimoiy vs huquqiy
To‘y	to‘y	Hochzeit	kollektiv vs individual
Kelin	kelin	Braut / Ehefrau	ijtimoiy rol vs status o‘zgarishi
Kuyov	kuyov	Bräutigam / Ehemann	integrativ rol vs huquqiy status

Lingvokulturologik farqlar

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida nikoh marosimi leksikasi kollektivlik, an’ana va ijtimoiy birdamlik konseptlariga asoslangan. Nemis tilida esa individualizm, huquqiy aniqlik va rasmiy institutlar ustuvorlik qiladi.

Bu farq til tizimida ham yaqqol aks etadi: o‘zbek tilida marosim bosqichlari ko‘p leksik birliklar bilan ifodalansa, nemis tilida ular nisbatan kamroq, lekin huquqiy jihatdan aniq terminlar bilan beriladi.

Xulosa

O‘zbek va nemis tillaridagi nikoh marosimi leksikasining qiyosiy-lingvokulturologik tahlili shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda nikoh konsepti nafaqat lingvistik birlik sifatida, balki chuqur madaniy-kognitiv tizim sifatida shakllangan. O‘zbek tilida nikoh marosimi leksikasi ko‘proq jamoaviylik, an’anaviylik va ijtimoiy birdamlikka asoslangan bo‘lsa, nemis tilida u huquqiy, individual va institutsional xususiyatlarga ega.

Tahlillar natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

- O‘zbek tilidagi nikoh marosimi leksikasi (sovchilik, fотиha, kelin salom, sep, to‘y) milliy urf-odatlar va jamoaviy madaniyatni aks ettiradi.
- Nemis tilidagi nikoh terminologiyasi (Hochzeit, Ehe, Standesamt, Braut, Bräutigam) huquqiy tizim va individual qaror asosida shakllangan.
- Ayrim konseptlar (nikoh / Ehe, to‘y / Hochzeit, kelin / Braut) universal xususiyatga ega bo‘lsa-da, ularning lingvokulturologik ifodalanishi turlicha.
- O‘zbek tilida marosim bosqichlari ko‘proq leksik birliklar bilan ifodalansa, nemis tilida terminlar qisqa va standartlashgan tizimga ega.

Demak, nikoh marosimi leksikasi har ikki xalqning madaniy identifikatsiyasini aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik qatlam hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maslova V. A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001.
2. Telia V. N. Russkaya frazeologiya i lingvokulturologiya. – Moskva: Yaziki russkoy kulturi, 1996.
3. Stepanov Yu. S. Konstanty: Slovar russkoy kulturi. – Moskva, 2004.
4. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York, 1921.
5. Whorf B. L. Language, Thought and Reality. – Cambridge, 1956.
6. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition. – Oxford University Press, 1992.
7. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics. – Berlin, 2003.
8. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. – Mannheim: Dudenverlag, 2020.
9. Grimm J., Grimm W. Deutsches Wörterbuch. – Leipzig: S. Hirzel Verlag, 1854–1961.
10. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013.